

SLOVANSKÉ MEZILITERÁRNÍ SHODY A ROZDÍLY I.

Stále častěji si uvědomuji, že je patrně nezbytné přehodnotit dosavadní pojetí srovnávacího studia slovanských literatur. Bude zřejmě nutné, abychom se znovu pokusili definovat meziliterární procesy v rámci jednotlivých slovanských národních literatur i evropského a světového literárního a obecně kulturního procesu, přehodnotit (nikoli vyřadit) a podrobit revizi mnohá dosavadní hlediska, která vycházela z jednotlivostí a zobecňovala je. Tyto moje úvahy přirozeně tak či onak souvisejí s probíhajícími ekonomicko-politickými procesy, které by měly ve svém důsledku vést k Evropě dosud přesněji nedefinovaných regionů a snad také k budoucí evropské federaci nebo konfederaci.

Navazuji zde na svoje úvahy o meziliterárnosti, literárním bilingvistu a inverzní dvojdomosti. Pokouším se tak nadále rozvíjet teoretické principy Dionýze Ďurišina, zejména teorii o zvláštích (osobitných) meziliterárních společenstvích (později centrismech), a aplikovat je v nových společensko-politických a kulturních podmínkách u nás i v ostatním slovanském světě.¹

Ve své teorii a systematice meziliterárního procesu D. Ďurišin zdůrazňuje především zvláštnost a meziliterárnost, třebaže se ve vokabuláři jím používaných termínů objevují rovněž termínová spojení intencionální literární proces, literární kontext aj.²

Společenství národních literatur chápe Ďurišin jako mezistupeň vzájemných národně literárních a meziliterárních vztahů. Přitom společenství národních literatur (slovanských, románských, severských aj.) Ďurišin nijak přesněji terminologicky neoznačil a přešel hned ke zvláštním meziliterárním společenstvím (např. společenství české a slovenské literatury, jihoslovanských, východoslovanských aj. literatur).³

Domnívám se, že bychom mohli meziliterární společenství, která v souladu s Ďurišinovým pojetím chápeme jako *historické jevy*,⁴ přesněji vymezit jednak na: 1. standartní (běžná, tradiční) a na 2. zvláštní meziliterární společenství. Standartní společenství (např. české a slovenské literatury) pak mohou být součástí zvláštních meziliterárních společenství. Ta pak ovšem můžeme dělit také na: 1. filologická meziliterární společenství (jazykově blízká nebo totožná, např. americká, anglická a australská literatura, německá, rakouská a německy psaná švýcarská literatura aj.), 2. konfesijní meziliterární společenství (např. západo-

¹ Dorovský, I.: Přínos a úskalí bilingvistiky (nejen česko-slovenské). In: Slovensko-české vztahy a súvislosti, Bratislava 2000, s. 30–38. Týž: O literárním bilingvistu a inverzní dvojdomosti. In: Literaturny v kontaktach (Jazyk-literatúra-kultúra), Brno 2002, s. 11–20.

² V názvu stati Sergeje V. Nikolského změnil Ďurišin spojení *intencionální literární proces* na *meziliterární proces*. Zdál se mu terminologicky jednoznačnější. Viz Ďurišin, D. a kol.: Systematika medziliterárneho procesu, Veda, Bratislava 1988, s. 132.

³ Tamtéž, s. 47–48.

⁴ Tamtéž, s. 48.

slovanské nebo východoslovanské literatury), 3. konfesijně-filologická, např. společenství balkánských literatur. Přitom se v takovém případě některé komponenty jednotlivých meziliterárních společenství vzájemně prolínají a v průběhu literárního vývoje se obsahově proměňují.

V balkánském meziliterárním společenství se mj. projevuje jak výrazné napětí jazykové (genetická blízkost balkánských slovanských jazyků) a kontrast k neslovanským jazykům Balkánu (k řečtině, albánštině, rumunštině, turečtině), tak napětí konfesijní (kromě římskokatolického a řeckokatolického vyznání zasahuje do vzájemných literárních, jazykových a kulturních styků také složka islámská a židovská).

Budeme-li vycházet ze sociolingvistického principu, že jazyk je to, co jeho mluvčí označují za jazyk, pak uvnitř jihoslovanského meziliterárního společenství existují dvě specifčnosti. První: Mezi dvěma světovými válkami stačila znalost dvou jazyků: slovinštiny a srbocharvátštiny. Po roce 1945 k nim přibyla makedonština a albánština jako jazyk nejpočetnější národnostní menšiny. Na konci 20. a na počátku 21. století již máme šest jazyků: slovinštinu, charvátštinu, srbštinu, makedonštinu, bosenštinu a černohorštinu.

Druhá specifčnost: na základě znalosti jedné jediné mluvnice čtyř samostatných jazyků (srbštiny, charvátštiny, bosenštiny a černohorštiny) můžeme bez potíží číst díla autorů různých národních literatur. Uvedené jazyky tvoří spolu s ostatními jihoslovanskými jazyky (bulharštinou a makedonštinou na jedné straně a slovinštinou na straně druhé) celkový jižněslovanský diasystém.

Třebaže to D. Ďurišin výslovně neuvádí, v jeho vymezení meziliterárních společenstev přece jen hraje nezanedbatelnou (ne-li klíčovou) úlohu zeměpisný historický faktor, který je (jak se o tom zmíním dále) značně sporný. Může totiž být jednou jako tradiční (standartní, běžné) meziliterární společenství, jindy zase jako zvláštní meziliterární společenství, zatímco konfesijní společenství, které tak vychází ze své podstaty ideologické, může být standartním (tradičním) typem meziliterárního společenství.

Při studiu československého literárního kontextu i západoslovanského či středoevropského meziliterárního společenství nemůžeme např. nebrat v úvahu *česko-židovsko-německé literární společenství uplynulých dvou století*.⁵

V rámci vymezení dvou křesťanských kultur se nám pak např. všechna tři slovanská meziliterární společenství (západoslovanské, východoslovanské a balkánské, nikoli pouze společenství jihoslovanské) značně prolnou: k české, slovenské a polské kultuře přiřadíme charvátskou a slovinskou a na druhé straně k ruské, ukrajinské a běloruské bude patřit srbská s černohorskou, bulharská, rumunská, makedonská a řecká kultura, která do nich vnese rovněž prvky byzantské a mediteránní.

Balkánské meziliterární společenství tak je kromě všech ostatních uvedených znaků zvláštní také tím, že v něm koexistují výrazné prvky západoslovanské a východoslovanské kultury. Potvrzují tak námi definované dělení, podle něhož patří do třetí (konfesijně-filologické) skupiny. Mohli bychom proto me-

⁵ Mikulášek, A., Glosíková, V., Schulz, A. B., Šváblová, J. a kol.: *Literatura s hvězdou Davidovou*, Votobia, Praha 1998, 2002.

zilitérární společenství slovanských literatur dělit ještě na jihoslovansko-východoslovanské (tzv. Slavia Orthodoxa) a na jihoslovansko-západoslovanské (Slavia Latina). Přitom je nesporné, že obě konfesijně-kulturní a meziliterární společenství čerpala jak z kultury antického Řecka, Říma, Byzance a Mediteránu, tak také ze slovanské mytologie a z bohaté lidové slovesné tvorby.

Jednou z dalších příznačných zvláštností balkánského meziliterárního společenství jsou podle našeho názoru stále ještě (nebo vlastně znovu) probíhající integrační a diferenciacní (dezintegrační) procesy, příznačné v slovanských literaturách především pro období tzv. národního obrození. Rozpadlo se *státní společenství rovnoprávných a dobrovolně spojených národů*⁶ jugoslávského meziliterárního společenství, stejně jako se rozpadla československá federace. Je přitom zřejmé, že přinejmenším ještě jedna další generace bude na výsledky jihoslovanského meziliterárního společenství nebo na československý literární kontext navazovat.

Důsledkem přirozené i vynucené diferenciacce na Balkáně je mj. vznik samostatného bosenského (bosenskomuslimského) státu a tudíž též samostatné bosenštiny a samostatné bosenské (islámské) literatury. Postmoderní „obrat k jazyku“ byl mj. podnícen snad strukturalismem.

Studium bosenské (bosnjacké) národní literatury považují za velmi aktuální, neboť vnáší do výzkumu meziliterárních společenství četné nové prvky.⁷ Při definování bosensko-hercegovské literatury vycházeli někteří bosenští literární historici a teoretici ze spojení územního a národního (nacionálního) aspektu. Jiní autoři se domnívali, že existence bosensko-hercegovské literatury je primární, zatímco příslušnost její části k srbské a charvátské literatuře je odvozená. Kdybychom ovšem nevzali v úvahu národní hledisko, postupovali bychom nehistoricky a unitaristicky. Shodneme-li se na tom, že každá z národních literatur Bosny a Hercegoviny má své zvláštní literární tradice, pak musíme bosenskou (bosnjackou) literaturu zkoumat jako samostatnou národní literaturu v rámci „státotvorného“ přístupu literatury národů Bosny a Hercegoviny.

První staletí osmanské nadvlády, kdy tři čtvrtiny obyvatelstva Bosny přijalo islám, přinesla četné zvláštní prvky kultury Orientu, které prostoupily a včlenily se do bosenského literárního a obecně kulturního vývoje a v určitém smyslu domácí literaturu a kulturu obohatily. Do této doby klademe formování středověkého slovansko-islámského národa. Psaný jazyk (tj. literatura) islamizovaných Slovanů se dále rozvíjel souběžně ve třech hlavních proudech. První z nich vycházel ze starého písemnictví, které bylo psáno bosenským lidovým jazykem a písmem tzv. bosančice. Obsahově, motivicky, látkově i tematicky, stylem a atmosférou byl spjat s muslimskou epickou tvorbou.

Vedle tohoto vývojového proudu se vyvíjela orientální literatura Bosňanů psaná orientálními jazyky (turecky, persky a arabsky). Mohli bychom ji srovnat např. se středověkou charvátskou nebo českou literaturou psanou latinsky.

⁶ Todorovski, G.: Signali do potomstvoto, Studentski zbor, Skopje 1992, s. 28.

⁷ Ve studijních plánech Filozofické fakulty v Tuzle je od zimního semestru studijního roku 2002/2003 nový obor bosnistika (bosnievistika), v jehož rámci se má studovat bosenština, charvátština a srbština.

Od poloviny 16. do konce 19. století vznikalo v Bosně zvláštní písemnictví v bosenském jazyce psané arabským písmem, které se značně rozšířilo, protože se učilo v mektebech (nižších duchovních muslimských školách). Toto převážně básnické písemnictví (jsou v něm četné nářeční prvky v duchu lidových písní a také je v něm mnoho spisovných turcismů, které se neujaly) tvoří třetí vývojový proud, tzv. alhamijado-literaturu (podle španělské výslovnosti alhamia=arabský, al-a'gamiyya=nearabský, cizí). Alhamijado-literatura vycházela z bosenské lidové písně a z derviško-mystické básnické tvorby psané turecky. Obsahově tedy byla nábožensko-světská. Písň ilahije, kasidy (druh pochvalných nebo poučných básní blízkých ódě), mahzari (žádosti, petice) a arzuhali (stížnosti, návrhy, výzvy aj.) byly známé od Pyrenejského po Balkánský poloostrov.⁸

Bosenský národ má velmi bohatou lyrickou, lyricko-epickou a epickou lidově slovesnou tvorbu, vyprávěcí (povídkový) celek tvořený několika kulturními tradicemi (muslimskou, charvátskou, srbskou a židovskou) i dobrou dvacítku literárně uměleckých tvůrců před počátkem 1. světové války. Bosenské (bosensko-hercegovské) národní, literární a kulturní obrození se přitom obvykle vymezuje již třicetiletím 1887–1910. Bosensko-hercegovská literatura se rozvíjela rovněž mezi dvěma světovými válkami a poté v rámci poválečného jugoslávského meziliterárního a obecně kulturního společenství, mj. v charvátsky nebo srbsky psaných dílech takových tvůrců, jako byl básník Musa Ćazim Ćatić (1878–1915), básník a prozaik Hasan Kikić (1905–1942), básník, prozaik a dramatik Hamza Humo (1895–1970), básník, dramatik a prozaik Skender Kulenović (1910–1978), z mladších bosensko-hercegovských autorů jsou to pak např. prozaici Ahmet Hromadžić (nar. 1923) a Ćamil Sijarić (nar. 1913), básník, prozaik a scenárista Abdulah Sidran (nar. 1944) a mnozí další literární tvůrci, kteří považovali své dílo převážně za součást poválečného jugoslávského meziliterárního a obecně kulturního společenství.

Pro kulturní emancipaci Bosňáků v Evropě mají podle některých autorů klíčový význam román Meši Selimoviće (1910–1982) *Derviš a smrt* (1966, čes. 1969) a básnická sbírka Maka Dizdara (1917–1971) 1966 *Kamenný spáč* (Kameni spavač). Obě díla vyšla roku 1966.⁹ Zaslouhovala by si podrobnější výklad. Uvedu zde proto stručně, že Dizdarova charvátsky psaná tvorba je bytostně spjata s bosenskou kulturní tradicí, která se kontinuálně rozvíjela i po obsazení Bosny Turky (1463). Dizdarovo básnické dílo však nesporně emancipovalo muslimské bosensství. *Model tradice, kterou nabízí Dizdarova poezie, je založen na překlenutí staleté cézury v historické paměti* – domnívá se Nirman Moranjaková-Bamburačová.¹⁰ Jeho biliterárnost, obdobně jako biliterárnost mnoha dalších tvůrců, by si proto rozhodně zasloužila podrobnější analýzy, aby se dospělo k objektivním závěrům.

Z hlediska diachronního zrodu spočívá zvláštnost bosensko-hercegovské literatury v tom, že ji kromě bosenské (když už se jazyk nazývá bosenský) muslimské

⁸ Dorovský, I. a kol.: *Slovník balkánských spisovatelů*, Libri, Praha 2001, s. 18–22.

⁹ Moranjak-Bamburač N.: *Bosanski duh i aveti postmodernizma. Razlika/Difference*, časopis za kritiku i umjetnost kritike, god.1, broj 2, Tuzla 2001–2002, s. 34n.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 38.

literatury tvoří také dosud nedostatečně prozkoumána srbsky a charvátsky psaná literatura i literární a kulturní složka židovská (nikoli pouze sefardská).

Všechny čtyři složky bosensko-hercegovské literatury (charvátská, bosenská, srbská a židovská) mají mnoho společného a zároveň se liší autentičností, autochtonním vývojem a četnými proměnami. Proto můžeme srbskou a charvátskou složku bosensko-hercegovské literatury považovat také za součást srbské respektive charvátské národní literatury.

Z hlediska meziliterárního procesu jde v tomto případě o spojení různých konfesijních, (ba i civilizačních), lidově slovesných, multikulturních, národních (historických) aj. tradic, které má zřetelné integrační tendence.

Židovská složka, jež je v Bosně a Hercegovině (i šířeji na Balkáně) přítomna v tradiční kultuře již více než pět století, se podle dosavadních poznatků literárně výrazněji projevila až ve 20. století. Bosenský prozaik Isak Samokovlija (1889–1955) bývá považován za prvního židovského tvůrce v Bosně, písničiči srbocharvátsky a čerpajícího náměty ze vzpomínek a ze života sarajevských sefardů.

Bez židovského kulturního aspektu, stejně jako bez literární tvorby příslušníků národnostních menšin a etnických skupin, nelze dost dobře pochopit ani národně literární, ani meziliterární proces. Jako příklad nám může posloužit česko-židovská a česko-německo-židovská literatura.¹¹ Srbská literatura by byla neúplná např. bez próz dvou současných nejpřekládanějších a doma i ve světě nejznámějších autorů, jakými jsou Danilo Kiš (1935–1989) a Aleksandar Tišma (nar. 1924). Uvádím je zde nikoli jen proto, že mají židovský původ, nýbrž a především proto, že ve svém díle zachytili tragické osudy židovské komunity.¹²

Je přitom přirozené a logické, že v rámci každého meziliterárního společenství, tedy také uvnitř balkánského meziliterárního společenství, probíhají interkulturní procesy a tudíž bychom mohli mluvit rovněž v tomto případě o interkulturním kontextu. To už je však samostatné téma.

¹¹ Viz pozn. 5.

¹² Ibrahimović N.: *Crtice o identitetima i studijima književnosti. Razlika/Difference*, časopis za kritiku i umjetnost kritike, god.1, broj 2, Tuzla 2001–2002, s. 9–17.